

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI OG'ZAKI NUQTGA O'RGATISH TEXNOLOGIYASI

Isoqjonova Dilfuza Muxtorjon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU “Surdopedagogika va
inklyuziv ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi

Sharipov Bayramali Sirojiddin o‘g‘li

Nizomiy nomidagi TDPU “Surdopedagogika va
inklyuziv ta’lim” yo‘nalishi 302-guruh talabasi

ANNOTATSIYA

Maqola kar va zaif eshituvchi bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantirish yo‘llari, bolaning og‘zaki nutqini rivojlanishida o‘yin o‘yinchoqlarning ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan

Kalit so‘zlar: Kar, zaif eshituvchi, og‘zaki, bolalar, nutq, o‘yinchoqlar, rivojlantirish yo‘llari.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о способах развития устной речи глухих и слабослышащих детей, значении игрушек в развитии устной речи ребенка.

Ключевые слова: Глухие, слабослышащие, оральные, дети, речь, игрушки, пути развития.

ABSTRACT

The article provides information on ways to develop oral speech of deaf and hard-of-hearing children, the importance of toys in the development of a child’s oral speech.

Keywords: Deaf, hard of hearing, oral, children, speech, toys, ways of development.

Hukumatimiz tomonidan inson mafaatlari ko‘zlash va himoyalash barobarida, jamiyatimizning ajralmas qismi bo‘lgan alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e’tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz. SHu jumladan Zamin xalqaro fondi tomonidan tashkil qilingan “Men eshitishni xohlayman” loyihasi asosida 5206 nafar eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi bolalar tikshiruvdan o‘tkazildi. 4130 nafar o‘quvchilarga eshitish moslamalari tarqatildi. 179 nafar o‘quvchilar koxlear implantatsiya operatsiya qilindi. 19ta maktab-internatlarda FM sistemalari o‘rnatildi.

Zamin education kompyutir xonalari tashkil etildi. Robototexnika bo'yicha maxsus adabiyot kitoblar bilan taminlandi.

Eshitishda muammolari bo'lgan bolalar hayotga moslashtirish tizimining ilmiy-metodik ta'minotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan o'qitish mazmun, maxsus metodlarining ilmiy-nazariy asoslarini F.F. Rau, S.A.Зиков, P.M.Боскис, Л.П.Назарова [Nazarova L. P. Metodika razvitiya slухovogo vospriyatiya u detey s narusheniyami sluxa. – M.: Vldos, 2001.], A.Г.Зикеев, Т.С.Зикова, К.Г.Коровин, И.М.Гилевич, Л.П.Носкова, Л.А.Головчиц ishlab chiqqanlar. Shuningdek, maxsus ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etuvchi eshitish qobiliyatini rivoj-lantirishda sensor jihatdan va bilish faoliyatini ilmiy-nazariy masalalari Ф.Ф.Рау, Л.В.Нейман, В.И.Бельтюков, Е.П.Кузьмичева, Е.Г.Речицкая, Э.В.Пархалина [Речицкая.Е.Г,Пархалина Э.В.Готовность slaboslishashix doshkolnikov k obucheniyu v shkole" учебник. М.Владос, 2003.], Slezina tomonidan, maxsus ta'lim muassasalarida olib boriluvchi ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning ilmiy-nazariy jihatdan asoslashgan. Rus olimlaridan Э.И.Леонгард, Т.В.Пелимская, Н.Д.Шматко, Л.А.Головчиц tomonidan olib borilgan so'nggi yillardagi tadqiqotlar eshitishda muammolari bo'lgan bolalarni ijtimoiy hayotga erta moslashtirish qilish masalalari xal etilgan.

Og'zaki nutqni shakllantirish ko'p qirrali jarayon sanaladi. Uning turli shakllarini, avvalo muloqot asosini tashkil etadigan og'zaki nutqni rivojlantirish zarur. Kar va zaif eshituvchi bolalarda talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish avvalo katta odamga taqlid shaklida, eshitish apparatlaridan foydalanilgani xolda amalga oshiriladi. Go'dakning ovoz reaksiyalarini faollashtirish bu reaksiyalarni qo'llab-quvvatlash va yangi tovushlar xosil qilishga qaratilgan mashqlarni o'tkazish jarayonida amalga oshiriladi. Bu mashqlar muloqot jarayonida, katta odam bola bilan turli tovush va tovush birikmalaridan foydalanib, ularni gimnastika elementlari bilan birga qo'llab "gaplashganida" amalga oshiriladi. Bir yarim ikki yoshli bolaning og'zaki nutqi ustida ishlashning muhim vazifasi bolada og'zaki nutq ehtiyojini shakllantirish sanaladi. Eng muhimi - bolaning katta odamga ergashib tovush, bo'g'in, so'zlarni talaffuz qilishga urinishi. Nutqqa taqlid harakatlarga taqlid bilan uzviy bog'liq

Eshitib idrok etishni rivojlantirish bolaning bilish faoliyati, nutq va talaffuzni idrok etish mexanizmlari shakllanishi uchun katta ahamiyatga ega. Qoldiqli eshitishni rivojlantirish bo'yicha ishlarni erta boshlash alohida muxim ahamiyat kasb etadi, shu sababli eshitish funksiyasini rivojlantirish bola hayotining birinchi yillarida tobora senzitiv davrda amalga oshiriladi, bunda eshitish analizatori fiziologik jihatdan yetiladi, bu pedagogik ish samaradorligini ta'minlaydi. Dastlabki oylar davomida bolada katta odamning tovushi, ovoqli o'yinchoqlarga

kompleks ko‘rish-eshitish e‘tiborini jamlash shakllantiriladi. Eshitish apparatlaridan erta foydalanish bolaning eshitish qobiliyatini rivojlantirishning eng muhim sharti sanaladi. Ulardan foydalanar ekan, bola ayrim baland maishiy tovushlarni, ayniqsa katta odam ularga e‘tiborni qaratganida idrok eta oladi. Apparatni taqib yurish kattalarning u bilan muloqoti chog‘ida g‘o‘ldirash, shivirlashni yaxshilaydi. Kichkintoylar bilan maxsmus mashqlar ham bajariladi, ular o‘yinchoqlarning ovozigacha, o‘z ismiga reaksiya qilish, ovoz yo‘nalishini aniqlash (ovoz tomonga boshini qaratish), o‘yinchoqlar nomini ifodalaydigan tovush va tovushga taqlidlarni eshitishga qaratiladi.

Kar bolalar maktabga borishdan oldin bolaning artikulyatsion nafas olish va ovoz apparatini tayyorlash kerak. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, kar bolada eshituvchi bolaga nisbatan nutqiy nafas olish bir qator xususiyatlari egadir. U bo‘lingan havo oqimidan foydalana olmaydi va frazalarni qismlarga bo‘laolmaydi. Maxsus mashqlar davomida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy nafas olish shakllanadi. Ularning ovozi ustida ham ish olib boriladi. Ko‘p miqdordagi karlarda ovoz bo‘g‘iq, modullashmagan bo‘ladi. Maxsus mashqlar jarayonida o‘qituvchi kar o‘quvchi ovozi eshituvchi bola ovozigacha yaqinlashtirishga harakat qiladi, lekin bu har doim ham kerakli natijalarga olib kelmaydi. Kar bola nutqi ovozi butun hayoti davomida o‘ziga xos otenkaga ega bo‘ladi. Kar o‘quvchilarni og‘zaki nutqqa o‘rgatishning muhim qismi ularda turli talaffuzni shakllantirishdir. O‘zbek tilidagi har bir fonema kar bolada maxsus usullar bilan qo‘yiladi. Saqlangan analizatorlar ko‘ruv, sezgi, harakat analizator faoliyatini qo‘llab, o‘qituvchi oyna oldida tovush talaffuzini ko‘rsatadi va taqlid asosida talaffuz qilishni boladan so‘raydi. Avvalom bor oson talaffuz etiluvchi tovushlar “p”, “b”, “m” qo‘yiladi, so‘ng bug‘in, so‘z birikmalariga o‘tiladi. Shu tartibda boshqa nutqiy tovushlar talaffuziga o‘tiladi. Bu jarayonni amalga oshirishda eshituv qoldig‘iga tayaniladi.

O‘yin bolani har tomonlama har jihatdan to‘g‘ri tarbiyalashga qaratilgan faoliyatdir. O‘yin insonni barkamol avlod sifatida rivojlantiradi. O‘yinchoq bu narsaning o‘ziga xos predmeti bo‘lib, bolani maqsadini bilib oladi va shu maqsadga yo‘naltirishga ko‘maklashadi. Ko‘pgina tadqiqodchi olimlar shuni isbotladiki, o‘yinchoqlar orqali bolalar kelajakda o‘zlari duch keladigan vaziyatlarga tushadi va ulardan qanday vaziyatlardan chiqishga o‘rgatadi. Bola o‘yinchoqlar bilan tanishish, o‘ynash orqali ular atrof-olam bilan tanishadi. Bolalar o‘zlari orasida bo‘ladigan munosabatlari, bir-birlariga muomila madaniyatlari, o‘zlari orasida xuddi kattalardek gaplashishlarini xoxlashadi. O‘yinchoqlar orqali bola sizga, atrofdagilarga nima demoqchiligini tushuntira oladi. Ular o‘yinchoqlar orqali borliq haqidagi bilimlarini boyitishadi. O‘yinchoq bolani har tomonlama, nutqini, xotirasini, hissiyotlarini, fikrlashini rivojlantirib, shakllantiradi. N.K.Kmpskaya “O‘yinchoqlar bolalami

atrofdagi haqiqiy dunyo bilan tanishtirish, ularning hissiyotlarini rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega” deb yozgan.

O‘yinchoqlarga turli xil tasniflar mavjud bo‘lib ular: Didaktik o‘yinchoq, ta’limiy o‘yinlar, teatr o‘yini, sport o‘yini va musiqiy o‘yinlarga ajratiladi.

Didaktik o‘yinchoqlar - o‘yin jarayonida bolalarga o‘zlarining turmush tarzi, tabiati, har xil hodisalari haqida o‘rgatadi. Bolalarning bilimni chuqurlashtiradi. Didaktik o‘yinlar bolalar nutqini rivojlantirishga katta e’tibor beradi.

Ta’limiy o‘yin - bolalarga o‘yin orqali ta’lim-tarbiya o‘rgatadi. Bunda o‘yin bilan bir qatorda bilim, malaka egallanadi.

Teatr o‘yini - zamonaviy teatrdagi “o‘yin” atamasi aktyor tomonidan turli ifoda vositalari - nutq, mimika, imo-ishora, har xil harakatlar orqali foydalanuvchiga yetkazib berish.

Sport o‘yini - bolalarni sog‘lom bo‘lishiga qaratilgan harakatli o‘yinlar. Bolalar sport o‘yinlari orqali kun bo‘yi tetik, quvnoq, karfiyati a’lo bo‘lib yuradi.

Musiqiy o‘yin - bolalar bu o‘yin orqali musiqaga qiziqishini shakllantiradi. Musiqiy qobiliyatlari rivojlantiradi. Bu o‘yin bolalarga quvonchli va quvnoq daqiqalar beradi. Bolalarda o‘yinlar orqali milliy urf-odatlarimiz ham shakllanadi. Bolalarga har bir o‘yinni tushuntirish kerak

O‘yin bilan o‘yinchoqni farqi shundaki, o‘yin orqali bolalar o‘zlari turli muhitga turlicha moslashishni o‘rganadi. O‘yinda bolalar o‘zlari ishtirok etadi. O‘yinda bolalarni psixikasi, o‘y-xayollarida nima kechayotganini bilishimiz mumkin. O‘yin orqali bolalar o‘rtasida nutq, muomila ma’daniyati rivojlanadi.

Bolaning nutqini rivojlantirishga o‘yinchoqning ta’siri katta. O‘yinchoqlar bilan har kuni o‘tkazadigan o‘yinlarida bola nafaqat o‘zi foydalanadigan ob’ektlarni, balki ularning xususiyatlari, o‘lchamlari, shakli, rangi va boshqalarni ham nomlashni o‘rganadi. U o‘yinchoqlarni o‘yinga o‘z g‘oyalariga mos ravishda qo‘shadi va ularning qolganlari bilan munosabatlarini aniqlaydi. O‘yinda ishtirok etadigan narsalar va

shaxslar orqali ijtimoiylashadi. Bola o‘yindagi barcha harakatlarini nutq bilan birga olib boradi.

Bo‘laning og‘zaki nutqini rivojlantirish va uning so‘z boyligini boyitish vositasi sifatida o‘yinchoqlardan foydalanish tez samara beradi. O‘yinchoq bolada lug‘atni mustahkamlash va faollashtirish imkoniyatini yaratadi, yangi so‘zlarning manbai bo‘lib xizmat qiladi. O‘yinchoq bolada faqat ijobiy his-tuyg‘ularni, gapirishga bo‘lgan istakni uyg‘otadi. Bolaning tasvirlash va hikoya qilishga bo‘lgan qiziqishi orqali bilimlari ortib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak eshituv apparatlari taqilgan holda kar va zaif eshituvchi bolalarni koreksion va rehabilitatsiya jarayonlari to‘g‘ri hamda sifatli olib borilsa, kar va zaif eshituvchi bolalarni og‘zaki nutqini va eshitish qobiliyatini

rivojlantirsa bo‘ladi. 60db dan yuqori bolmagan zaif eshituvchi oquvchilarni ogzaki nutqini mukammal rivojlantirib inklyuziv ta’limga integratsiya qilinsa mubolag‘a bo‘lmaydi. Sog‘lom tengdoshlari qatori sifatli ta’lim oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Shodiyeva Q. «Maktabgacha yoshdagi bolalarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish». -T .: «O‘qituvchi», 1990
2. Назарова Л. П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушениями слуха. М.: Владос, 2001.
3. Речицкая.Е.Г, Пархалина Э.В. Готовность слабослышащих дошкольников к обучению в школе” учебник. М.Владос, 2003
4. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: 1983.
5. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности / Принцип развития в психологии. Сб. науч тр.– М., ИДП АПН, 1998 .– С. 43.